

Recenzje

**Przemysław Bąbel, Paweł Ostaszewski (red.),
„Współczesna psychologia behawioralna:
wybrane zagadnienia”
Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
2008, ss. 260**

Behawioryzm jako orientacja teoretyczna jest wpisany na trwałe do psychologicznej myśli naukowej. Jeśli jednak chodzi o miejsce, jakie tam zajmuje, istnieje kilka zasadniczych kwestii spornych. Występuje tendencja, by behawioryzm przedstawiać jako pewien historyczny już sposób uprawiania psychologii (wraz z kilkunastoma nazwiskami wybitnych przedstawicieli tego kierunku), co prawda mający swoje trwałe osiągnięcia w dziedzinie psychologii uczenia czy też w niektórych obszarach praktycznego zastosowania (np. pewne formy terapii), jednak poza tym – jako całościowa orientacja teoretyczna – jest nie do utrzymania obecnie, jej potencjał do organizacji różnych pól badawczych współczesnej psychologii został już wyczerpany.

Praca zbiorowa *Współczesna psychologia behawioralna: wybrane zagadnienia*, pod redakcją Przemysława Bąbela i Pawła Ostaszewskiego, stoi w opozycji do zarysowanego wyżej stanowiska, prezentując behawioryzm jako względnie spójny paradygmat, z jasno zaznaczoną warstwą filozoficznych założeń i dyrektyw metodologicznych (czasami wzbudzających kontrowersje), konstytuujących odrębny i wyrazisty sposób uprawiania nauki. Dodać należy – paradygmat, który nie odszedł w niebyt, wraz z nadzieją „rewolucji poznawczej”, ale wciąż jest użyteczny, gdyż prowadzi do formułowania i rozwiązywania nowych problemów badawczych i praktycznych.

Praca składa się z dziewięciu rozdziałów oraz z krótkiego wprowadzenia w problematykę psychologii behawioralnej autorstwa redaktorów książki, prezentującego po krótko rozwój analizy zachowania w Polsce, począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX wieku (co może być szczególnie ciekawe dla polskiego czytelnika).

Rozdział pierwszy pt. „Filozoficzne podłoże założeń radykalnego behawioryzmu B. F. Skinnera”, którego autorami są Magdalena Świeżaczyńska i Paweł Ostaszewski, ma najbardziej naukowawczy charakter. Przedstawia fundamentalne kwestie dla ontologii, epistemologii i metodologii radykalnego behawioryzmu, m.in. takie jak fizykalizm (postulat zajmowania się bezpośrednio obserwowalną rzeczywistością), pragmatyzm (dążenie do przekładania wyników badań na skuteczne techniki działania) czy też zagadnienie prawomocnego wyjaśnienia (niechęć do pojęć teoretycznych odnoszących się do nieobserwowalnej rzeczywistości wewnętrznej, lokowanej po stronie organizmu). W kontekście powyższych głównych problemów dyskutowane są kolejne, takie jak rozumienie przyczynowości, problem wolnej woli i determinizmu, podział na zdarzenia prywatne i publiczne. Filozoficznego punktu odniesienia dla stanowiska Skinnera autorzy poszukują m.in. w poglądach E. Macha, Ch. Peirce’a, P. Bridgmana, L. Wittgensteina czy R. Carnapa.

W rozdziale drugim („Podstawy metodologii badań eksperymentalnej analizy zachowania”) Wojciech Białaszek i Paweł Ostaszewski wprowadzają w problematykę alternatywnych (czy może lepiej: odmiennych) technik badawczych, różniących się od tych dominujących we współczesnej psychologii empirycznej, gdzie istotną rolę od-

grywają zaawansowane statystyczne metody analizy danych. Autorzy prezentują specyfikę tzw. jednopodmiotowych schematów eksperymentalnych oraz graficznej analizy danych, próbując umiejscowić postulaty przemawiające za tą techniką w szerszym kontekście behawiorystycznego podejścia do celu nauki, czyli do tego, co „jest warte” wyjaśnienia (zachowanie, jego stabilność i zmiana w kontekście zmian środowiska). Zrekonstruowane stanowisko behawiorystyczne w kwestii sposobów analizy danych może budzić liczne kontrowersje wśród współczesnych badaczy eksperymentalnych, w których praktyce badawczej normą jest bazowanie na planach grupowych, jak i wykorzystywanie możliwości specjalistycznych pakietów statystycznych. Kontrowersje te są również przedmiotem rozważań autorów rozdziału.

Rozdział trzeci – „Ocena funkcjonalna: metody przeprowadzania analiz i wykorzystanie ich wyników w praktyce”, autorstwa Moniki Suchowierskiej – podejmuje temat stosowanej analizy zachowania, zwłaszcza w kontekście tzw. zachowań niepożądanych. Autorka wyróżnia najważniejsze kategorie opisu sytuacji przy procedurze oceny funkcjonalnej (operacja motywująca, bodziec różnicujący, reakcja-zachowanie, konsekwencja wzmacniająca), oraz szczegółowo charakteryzuje jej poszczególne etapy. Ostatni prezentowany przez autorkę wątek dotyczy wykorzystania wyników oceny funkcjonalnej w praktyce klinicznej, czyli odpowiedniego zaplanowania interwencji terapeutycznej.

Autorzy rozdziału czwartego („Prawo dopasowania i podstawy ekonomii behawioralnej”) – Paweł Ostaszewski i Wojciech Białaszek – i piątego (Wartość wzmocnień i jej zmiany: dyskontowanie i jego praktyczne odniesienia”) – Paweł Ostaszewski, Wojciech Białaszek i Adrianna Oniszko – odnoszą się do praktycznych zastosowań dwóch ważnych ustaleń empirycznych psychologii behawioralnej: prawa dopasowania i dyskontowania. Obydwa z nich jako kluczowy traktują problem zmieniającej się wartości wzmocnienia, która może zależeć od wielu czynników, np. takich jak odroczenie wzmocnienia, prawdopodobieństwo jego otrzymania, konieczność podejmowania wysiłku w celu otrzymania wzmocnienia, możliwość otrzymania innych wzmocnień. Podejmowana tematyka miała znaczny wpływ na rozwój ekonomii behawioralnej, dziedziny wiedzy na styku psychologii i ekonomii, wyjaśniającej różnorodne aspekty decyzji ekonomicznych.

Z kolei Anna M. Ziółkowska w rozdziale szóstym „Osobowość w ujęciu psychologii behawioralnej” przedstawia rozmaite sposoby ujmowania osobowości przez psychologów funkcjonujących w obrębie orientacji behawiorystycznej, poczynwszy od J. Watsona i B. F. Skinnera, poprzez J. Dollarda i N. Millera, J. Rottera, A. Bandurę, skończywszy na prezentacji koncepcji osobowości A. Staatsa, która – według autorki – stanowi najpełniej rozwiniętą behawioralną teorię osobowości. Autorka uwypukla ważne punkty przełomowe w dyskusji naukowej na temat osobowości, takie jak wprowadzenie pojęcia zmiennych pośredniczących (lokowanych po stronie organizmu), co stanowiło ważny impuls dla jej dalszego rozwoju, umożliwiając w latach późniejszych wypracowanie nowych kategorii i pojęć, jak np. potencjał zachowania, oczekiwania, umiejscowienie kontroli wzmocnień, poczucie własnej skuteczności.

Rozdział siódmy („Zachowania werbalne: koncepcja B. F. Skinnera i krytyka Chomsky’ego”), autorstwa Moniki Suchowierskiej i Rafała Kawy, relacjonuje jedną z najbardziej emocjonujących debat w psychologii, wobec której narosło wiele nieporozumień. Artykuł Chomsky’ego, krytykujący książkę Skinnera *Verbal behavior*, został z biegiem lat podniesiony do rangi tekstu inicjującego „rewolucję poznawczą” w psychologii. Koncepcja Skinnera, owoc wieloletnich jego studiów, traktuje zachowanie werbalne jako zachowanie wzmacniane przez otoczenie społeczne i mające swoje określone konsekwencje dla podmiotu je inicjującego. Autorzy, przywołując wypowiedzi Skinnera, jak i późniejszych krytyków Chomsky’ego (MacCorquodale’a, Richelle’a) pokazują, że

powodem diametralnie różnej oceny koncepcji skinnerowskiej jest zastosowanie odmiennych perspektyw: strukturalna perspektywa przyjęta przez językoznawcę Chomsky'ego nie jest w stanie adekwatnie odnieść się do analiz prowadzonych z perspektywy funkcjonalnej, podstawowej dla analizy behawioralnej języka.

W rozdziale ósmym pt. „Warunkowanie klasyczne jako mechanizm działania placebo” Przemysław Bąbel podejmuje się wyjaśnienia w terminologii behawiorystycznej efektu placebo. Autor przedstawia złożoną klasyfikację efektów placebo z uwagi na rodzaj skutków, jakie placebo wywołuje (efekt placebo, efekt odwrotny placebo, efekt nocebo itd.), a także dokonuje przeglądu badań nad placebo w paradygmacie warunkowania klasycznego, analizując ich przydatność przy wyjaśnianiu procesów zdrowia i choroby.

Ostatni rozdział, „Stosowana analiza zachowania – wykorzystanie technik behawioralnych do rozwiązywania problemów społecznych”, autorstwa Moniki Suchowierskiej, omawia historię zainteresowania wykorzystaniem technik bazujących na osiągnięciach psychologii behawioralnej, pokazując konkretne dziedziny zastosowania, takie jak zaburzenia rozwoju, dysfunkcyjne zachowania, wychowanie dzieci, edukacja, zarządzanie, sport, wybrane problemy społeczne (np. zaśmiecanie środowiska, oszczędzanie energii) czy gerontologia.

Podsumowując powyższe omówienie zaznaczyć należy, że książka nie jest systematycznym wykładem o cechach podręcznika, lecz raczej zestawem tekstów pokazujących możliwości behawioryzmu. Wyłania się z niej również pewien obraz jego ewolucji na przestrzeni dziesięcioleci, choć być może szkoda, że temat ten nie został podjęty w osobnym rozdziale o charakterze metodologicznym, tak aby w pełni uchwycić kluczowe momenty zmiany sposobów uprawiania psychologii behawioralnej (jak np. dyskusja nad statusem zmiennych pośredniczących). Jest to pozycja cenna przede wszystkim dlatego, iż umożliwia pełniejsze zrozumienie roli, jaką odgrywa w nauce konsekwentnie stosowany paradygmat. Pokazuje – poprzez liczne przykłady – jak zespół wyjściowych założeń i pojęć bazowych: (1) pozwala generować ciągle nowe pytania i hipotezy w badaniach podstawowych („sterująca” funkcja paradygmatu w procesie poznania naukowego, czego dobrym przykładem z książki jest rozwój problematyki „dyskontowania”); (2) umożliwia na nowo interesująco ujmować od dawna istniejące obszary przedmiotowe psychologii (np. psychologia osobowości) i innych pokrewnych dziedzin wiedzy (np. analiza komunikacji językowej); (3) pozwala skutecznie modyfikować rzeczywistość w pożądanym kierunku w oparciu o wyniki badań naukowych (stosowana analiza zachowania).

Na koniec warto zaznaczyć, że autorzy poszczególnych rozdziałów są badaczami i praktykami, którzy na co dzień bezpośrednio mają do czynienia z eksperymentalną i stosowaną analizą zachowania, a tematy przez nich poruszane od lat znajdują się w centrum ich zainteresowań naukowych (co także znajduje odzwierciedlenie w książce poprzez nawiązania do badań własnych). Powyżej wymienione cechy sprawiają, że omawiana pozycja będzie z pewnością interesująca dla środowiska psychologów (choć może również zaciekać szersze grupy odbiorców, którzy mają pewne rozeznanie w problematyce współczesnej psychologii), zaś poszczególne jej fragmenty z powodzeniem mogą być wykorzystywane jako pomoc dydaktyczna w zajęciach na studiach wyższych.

Lukasz Paw
Polskie Towarzystwo Psychologii Behawioralnej
Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytetu Jagiellońskiego